

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת שופטים תשפ"ד¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משניים שעברו)

עבודת חודש אלול

תשובה - סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה

איך עושים תשובה? זוהי שאלה נכבדה מאד. תשובה שלמה שתתקן את קלקול החטא במלוואו, איננה דבר קל כל כך. אמנם התורה אומרת "פי קרוב אליך תדבר מאד, בפיוך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יד), ולדעת הרמב"ן הכוונה היא בזה למצות התשובה⁵, אבל האמת היא שתשובה היא כסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. קל מאד לטפס אל המדרגה התחתונה של הסולם, אבל קשה מאד להגיע למדרגה העליונה.

הקושי להגיע אל קצה סולם התשובה, קיים גם אצל גדולי עולם. למשל, אדם הראשון. אדם הראשון עבר על "מצוה קלה" (שבת נה, ב) שציוה אותו הקב"ה, שלא לאכול מעץ הדעת, וישב אחר כך מאה ושלושים שנה בתענית ובסיגופים (עירובין יח, ב), ונדאי הועילה לו תשובה זו לזכות לחיי העוה"ב. ואף על פי כן, למצב שהיה קודם החטא לא חזרנו. הגזירה שבני אדם ימותו בסוף ימיהם, קיימת עד עצם היום הזה, וכך גם גזרת "בזעת אפיק תאכל לחם" (בראשית ג, יט) וגזרת "הרבה ארבה עצבונך והרבה" (שם, טז).

גם ישעיהו הנביא חטא בחטא קל מאד. כינה את ישראל "עם טמא שפתיים" (ישעיהו ו, ה), ומיד פפרו לו, כפי שמספר הנביא: "ויצף אלי אהד מן השרפים⁶ ויבדו רצפה⁷, בן קל תים לקח מעל המזבח⁸". הגחלת היתה כל כך לוחטת - כלומר: במדרגה רוחנית כל כך גבוהה - עד שאפילו ש"ך, שהוא מלאך שכולו אש שורפת, לא היה מסוגל לאחוז בה⁹, ומוכרח היה ליטול אותה באמצעות כלי¹⁰. כלומר, הפגם בדיבורו של ישעיהו היה כל כך דק, עד שאפילו למלאך לא היתה תפיסה והבחנה בו, ולכן גם לתיקון הפגם נדרשה גחלת רוחנית כל כך, שאפילו המלאך לא היה יכול לאחוז בה בלא אמצעי (מכתב מאליהו ח"ב עמ' 283). ומה קורה? - "ויגע על פי ויאמר: הנה נגע זה על שפתיך, וסר עונך וחסאתך תכפר" (ישעיהו ו, ז). כלומר, "בהתעלות זו לבד - על ידי המגע אל בחינה העליונה ההיא (של הגחלת) - כבר ממילא סר הפגם" (מכתב מאליהו שם).

מיד אח"כ שואל הקב"ה: "את מי אשלח ומי ילך לנו?" (ישעיהו ו, ח) כלומר: מי ילך להוכיח את ישראל? (רש"י שם) - "ואמר, הנני שלחני!" ישעיהו מתנדב למלא את המשימה. בניגוד לנביאים אחרים, שמנסים להשתמש משליחות הנבואה - כמשה רבינו (שמות ג, יא. ועי' רש"י שם ד, י) וירמיהו הנביא (ירמיהו א, ו) - ישעיהו מתנדב מיד להיות נביא! צריכים להבין, שלהיות נביא או המוכיח את ישראל, אין משמעות הדבר קבלת "שלישי" או "ששי" בכל שבת. השליחות להוכיח את ישראל כרוכה היתה בסבל וברדיפות, כפי שאומר ישעיהו בעצמו: "גוי נתתי למיפיים ולחני למרטים, פני לא הסתיתי מפלמות ורק" (ישעיהו ג, ו). קבלתי את שליחות הנבואה, למרות שידעתי שבכך הפקרתי את עצמי

מי הם האויבים שלנו

התורה מדברת בפרשתנו על יציאה למלחמה. "פי תצא למלחמה על איבך... ונגש הפהן ודבר אל העם ואמר אליהם: שמע ישראל, אתם קרבים היום למלחמה על איבכם" (דברים כ, א-ג). כך רוכה של מלחמה, שהיא נערכת נגד אויבים.

רש"י מזכיר גם מלחמה נגד אחים (שם, ג). לצערנו, יש לפעמים גם מציאות כזאת, כפי שמביא רש"י.

אבל יש גם מלחמה אחרת. לא נגד אויבים, וגם לא נגד אחים ח"ו, אלא נגד עצמנו. העבירות שעשינו, גם הם אויבים שלנו, ובמיוחד ביום הדין. כל אחד, העבירות שעשה, הם האויבים שהוא צריך להלחם נגדם ביום הדין.

וגם היצר הרע שמסית אותנו לעבור את אותן עבירות, גם הוא אויב גדול מאד שלנו ביום הדין. הוא השטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות (ב"ב טז, א). יורד ומשטין ומפתה אותנו לחטא, אח"כ הוא עצמו עולה ומקטרג עלינו שחטאנו, ואח"כ הוא עצמו נוטל רשות ויורד ונוטל נשמה (שם). חז"ל אמרו על התקיעות של ראש השנה, למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? - כדי לערבב השטן שלא ישטין. כשישמע ישראל מחבבין את המצוות, שתוקעין וחוזרין ותוקעין מחמת חיוב המצוה - מסתמין דבריו (גמ' ר"ה טז, ב ורש"י שם). הרי שכל תקנת התקיעות, לתקוע במיושב ולחזור ולתקוע במעומד, היא כדי להלחם באויב המר הזה, ביצר הרע, שרוצה לקטרג עלינו בדין, על העבירות שעשינו, ושהוא עצמו הסית אותנו לעשותן.

ה"חובת הלכות" (שער יחוד המעשה פ"ה) אומר על היצר הרע: "בן אדם! ראוי לך לדעת, כי השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצר הרע הנמסך בכוחות נפשך... אתה יושן לו והוא ער לך, ואתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך (כלומר: אתה אינך שם לבך אליו, אבל הוא שם לבו להחטיא אותך). לבש לך בגדי הידידות (=הוא מתחפש ומתראה לך כידיד), ועדה עדי האהבה לך (=מתקטט לפניך כאילו הוא אוהבך)", אבל האמת היא, כפי שאומר ה"חובות הלכות" בתחילת דבריו, שהיצר הרע הוא "השונא הגדול שיש לך בעולם"², ומה שהוא נראה לך כאוהב הרוצה בטובתך - אינו אלא התחזות מרושעת שמטרתה להפיל אותך בפח.

העצה להחליש את האויבים הללו, את היצר הרע ואת העבירות שלנו שעומדות לנו לרועץ ביום הדין, היא תשובה מיראה שהופכת זדונות לשגגות³ (יומא פו, ב), ועוד יותר טוב תשובה מאהבה, שהופכת זדונות לזכויות⁴ (שם). זאת הדרך לנצח את האויבים האלו ביום הדין. לעשות תשובה, להפסיק לשמוע בקול יצר הרע, ולבטל את העברות שכבר עשינו ולהפכן לזכויות או לפחות לשגגות.

היטב. אכן ראוי להעניש את החוטא על כך שלא ניצל את האפשרות, ולא שב בתשובה. אבל המשל - לכאורה אינו מובן: האם זה מה שמגיע לאסיר המסכן שלא ברח, שיכוחו במקל?! הרי לא מכות מגיעות לו, אלא פרס מגיע לו, על כך שהיה נאמן למלך ולא ברח מבית הסוהר!

אבל התשובה היא פשוטה: אם סיבת השארתו של אותו אסיר בבית הסוהר היתה מחמת נאמנותו למלך, אז באמת היה מגיע לו פרס. ואולם כוונת המשל היתה לאדם שנשאר בבית הסוהר לא בגלל נאמנות למלך, אלא בגלל שאינו מפחד מעונש המלך, ואינו מאמין שיש בכח המלך להענישו. לו היה מאמין שהנמצא בבית הסוהר צפוי למוות בתליה, היה בורח מבית הסוהר כל עוד נפשו בו! ולכן, כיון שזולל במשפט המלך, הרי שמלבד העונש שישא עבור העבירה שבגינה הושיבוהו בבית הסוהר, יענש גם על זלזולו במשפט המלך¹⁸. כך גם מי שאינו שב בתשובה: אם היה יודע מהו עומק המשפט ואיזה עונש צפוי לו על העבירות שעשה - ודאי היה משתמש במחירת התשובה, לברוח ולתקן את מה שקלקל, ואם הוא לא משתמש, סימן שאינו מאמין במשפט המלך ומזלזל בו. זו פונת המשל שהביא רבינו יונה. מי שלא משתמש בתפילות, בוידוי, בתשובה, ובכלים נוספים שניתנו בידינו - סימן שאינו מאמין במשפט המלך, ועל זה לבד כבר מגיע לו להענש¹⁹. צריך אפוא להשתמש בימים האלו. לנצל אותם כראוי, ולשוב בתשובה, שלא נענש חלילה על זה גופא, שלא נצלנו את האפשרות לחזור בתשובה, ובפרט בימים אלו, בחודש אלול, שזהו הזמן לצאת למלחמה נגד היצר הרע וחייליו. אם נעשה מצדנו את כל המאמצים האפשריים להלחם באויב הרע הזה ולנצחו, הקב"ה יעזור לנו במלחמה הזו²⁰, ובפרט בחודש הזה, חודש הרחמים והסליחות, חודש של "אני לדודי ודודי לי", שיש בו יותר קרבת אלקים ויותר סייעתא דשמיא משאר ימות השנה. אבל אם לא נתאמץ - לא יהיה כלום. כי המלחמה הזו מוטלת בעיקרה עלינו, ואם אנו לא נלחם אותה, הקב"ה לא יעשה אותה בשבילנו²¹.

עבודת חודש אלול - לשנות את כיוון הנסיעה

אבל כרגע אנו רק בתחילת חודש אלול. בעת הזו, בתחילת עבודת התשובה, דרושה עבודה מיוחדת המתאימה דוקא לתחילת תהליך התשובה. מהי העבודה המתאימה לנו כעת? - העבודה המתאימה לנו כעת היא לשנות את כיוון הנסיעה, כמו שהסביר מורי ורבי הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל, שאם אדם נוסע מירושלים לתל אביב ונזכר שבעצם עליו להיות בירושלים, לא כל כך משנה באיזו מהירות הוא נוסע, כמו שמשנה שיהפוך את כיוון נסיעתו ויתחיל ליסוע לכיוון ירושלים במקום לכיוון תל אביב. זה מה שאלול צריך לעשות אצלנו. לשנות את כיוון הנסיעה! שנהיה בכיוון עליה, לא בכיוון ירידה. שנהיה בכיוון של התקרבות לתורה, התקרבות לקב"ה, התקרבות לשמירת מצוות, ולתלמוד תורה. שנלמד תורה מתוך אהבה, לא רק מתוך הכרח כזה או אחר. וכך כל השנה כולה, לשמוח בתורה, להרגיש טוב עם התורה, וללמוד מתוך אהבה.

זה צריך אלול לעשות, שהכיוון שלנו יהיה כיוון של אהבה לתורה, אהבה למצוות, שאיפה ללמוד יותר, להבין יותר, ולקיים יותר. לא נהיה גדולי עולם, אבל גם לא דורשים מאיתנו להיות גדולי עולם. לא דורשים ממני ללמוד מסכת כמו שרש"י למד, כי

לקבלת מכות, למריטת זקני, וליריקות פני. ישעיהו מוכן לסבול את הרדיפות והיסורים הללו, כדי לנבא בשפתיו בשם ה'¹¹, ולתקן בזה את החטא שחטא בשפתיו. כך הוא עושה במשך שמונים שנה, לערך¹², וכל זה בזמן שהמקדש קיים, ויש שעיר המשתלח, המכפר על עבירות קלות אפילו בלי תשובה (רמב"ם הל' תשובה פ"א ה"ב), וכל שכן עם תשובה, וישעיהו ודאי עשה תשובה, ואף על פי כן, לאחר כשמונים שנה - נהרג ישעיהו ע"י מנשה מלך יהודה ע"י פגיעה בפיו, מפני אותו חטא קל שחטא בפיו, שפנינה את ישראל בכינוי בלתי מכובד¹³! (ע"י יבמות מט, ב) כל תשובתו של ישעיהו, וכל הרדיפות והיסורים שעבר, ושמונים ימי כפורים שעברו מאז חטא, ושמונים שעירים שהוקרבו בהם - לא הספיקו לתקן ולמחוק לגמרי אפילו חטא קל כזה. כי למדרגה התחתונה של התשובה - קל מאד להגיע. "כי קרוב אליך הדבר מאד, פניך וכלבבך לעשותו". אבל להגיע למדרגה העליונה, לשלמות התשובה, ושהחטא יעלם לגמרי - זה כבר קשה מאד. אפילו לצדיקים גמורים כמו ישעיהו הנביא, קשה להגיע לתשובה שלמה לחלוטין¹⁴.

מתנת התשובה

ובכל זאת, איננו פטורים מלעשות תשובה כפי כחנו, ואוי לו למי שלא מנצל מתנה נפלאה זו שנתן לנו הבורא, והיא - האפשרות לחזור בתשובה. הרי ה' עשה עמנו חסד גדול, שמי שחטא - לא הולך לאיבוד, אלא יכול לעשות תשובה ולהתקרב בחזרה לקב"ה. במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין (ברכות לד, ב). גם אם אדם נכשל בדברים חמורים, כל עוד הוא חי, יש אפשרות לתקן, ולהגיע לדרגות הכי עליונות ע"י תשובה. יש גם זמנים המסוגלים לתשובה: "דְּרָשׁוּ ה' בְּהִמְצָאוֹ, קְרָאֵהוּ בְּהִיטּוֹתוֹ קְרֹב" (ישעיהו נה, ו) - אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים (ר"ה יח, א) [והם כוללים, כמובן, גם את ר"ה ויוה"כ עצמם] - שבהם קל יותר להשיג את הקב"ה בבחינת "טוב וְסִלַּח" (תהלים פו, ה) ולשוב בתשובה¹⁵. וכן חודש אלול, חודש הרחמים והסליחות, הוא זמן המסוגל לתשובה. חודש של "אני לדודי ודודי לי"¹⁶, שיש בו יותר קרבת אלקים ויותר סייעתא דשמיא משאר ימות השנה. ואולם, אם אדם לא מנצל את האפשרות הנפלאה הזו, לשוב בתשובה - הרי על זה עצמו הוא עתיד ליתן דין וחשבון, חוץ מכל העבירות שיש לו.

רבינו יונה הרי מביא את המשל שמובא במדרש (קה"ו ז, טו), על מי שלא מנצל את אפשרות התשובה, וכך הוא כותב: "משל לכת של לסטים שחבשם המלך בבית האסורים, וחתרו מחתרת, פרצו ויעבורו, ונשאר אחד מהם. בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה, והאיש ההוא עודנו עצור. ויך אותו במטהו. אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך ואיך לא מהרת המלט על נפשך?" ("שערי תשובה" שער א' אות ב'). וכך גם "החוטא, כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפכה, ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה" ("שערי תשובה" שער א' אות ב'). לא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את המחתרת להמלט דרכה מן החטא אל החופש, על זה עצמו הוא יענש בעונש כבד בפני עצמו¹⁷.

בילדותי היה קשה לי המדרש הזה: בשלמא הנמשל - מובן

יצחק ויעקב, אזי גם כמו החפץ חיים לא יהיה. לכן, למעשה, כל אחד ישתדל לקחת על עצמו לשנה הבאה לשנות מה שיכול לשנות. לא לקבל על עצמו קבלות שלא יוכל לעמוד בהן. אין תועלת בקבלות כאלו. יקבל על עצמו לשנות רק קצת, מה שבכוחו לשנות. קודם כל ישנה את כיוון הנסיעה, שכפי שהזכרנו, ואז יתקדם לאט לאט במסילה העולה בית א-ל. ישתדל פחות לבטל זמן, יתחזק בשמירת שבת, ושמירת הלשון, לא לדבר דברים שאסור לדבר, להשתדל בכל מה שיכול. החפץ חיים מאריך מאד בענין שמירת הלשון, כמה עבירות עובר מי שמדבר דברים לא נכונים, להשתדל מאד בדבר הזה ובכל דבר אחר. החפץ חיים מאריך גם כמה חמור שמירת שבת, ושאר דברים, להשתדל לקבל על עצמו קבלות שיכול לקיים, להתחרט על כל מה שעשה שלא כהוגן, ובעזרת ה' נצא למלחמה על אויבינו וננצח, ועם ישראל כולו יזכה בדין.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

אינני רש"י, ואין לי את השכל של רש"י. כל שדורשים ממני הוא ללמוד עם השכל שלי, ועם השכל שלי להשתדל להבין כפי יכולתי וכוחותי את הגמרא, וכן להשתדל להבין למה רש"י פירש כך ולא אחרת. זה מה שדורשים ממני, לא יותר מזה. אמנם חז"ל אמרו "כל אחד ואחד מישראל חייב לומר, מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי, אברהם ויעקב" (תד"ר פכ"ה), אבל אין הכוונה בזה שאדם ינסה מיד להיות כמו אברהם אבינו. הכוונה רק לענין השאיפה בלב. השאיפה בלב צריכה להיות, שאגיע יום אחד לכך שמעשי יהיו כמעשי אבותי, אברהם ויעקב. איזה הגיון יש בשאיפה גדולה כזו? וכי למעשי התנאים כבר הגעתי?! ולמעשי האמוראים כבר הגעתי?! או אל מעשי הגר"א? או לכל הפחות אל מעשי החפץ חיים? לא הגעתי לכל המדרגות הללו. וא"כ, לכאורה צריך היה לבקש "מתי יגיעו מעשי למעשי החפץ חיים", ורק אח"כ, אם נגיע לזה, נבקש מתי יגיעו מעשי למעשי הגר"א, וכך הלאה. אך חז"ל מלמדים אותנו שלא זו הדרך. חז"ל מלמדים אותנו שכבר מן ההתחלה יש לשאוף לגדלות המירבית – "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, אברהם ויעקב". כי אם ישאף אדם להיות כאברהם ויעקב, אולי יהיה כמו החפץ חיים. אבל אם לא ישאף להיות כאברהם

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם]. הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת שופטים: "שפטים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ" (דברים טז, יח), [רש"י: בכל עיר ועיר] ⇔ "וכל זקני העיר יהוה" וכו' (שם כא, ו). הקשר ברור: בשני הפסוקים נזכר, שבכל עיר בישראל ישנם שופטים וזקנים. בנוסף לקשר זה, יש בפרשתנו קשרים רבים נוספים בין תחילת הפרשה לסופה, ואלו הם:
 - "שפטים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ" (שם טז, יח) ⇔ "וְצִיָּא זְקֵנֵיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ" (שם כא, ב).
 - "וְשֹׁפְטוּ אֶת הָעָם" (טז, יח) ⇔ "וְיָעַל פִּיהֶם יְהִיָּה כֹּל רִיב" (שם כא, ה).
 - "לֹא תִשָּׂא מִשְׁפָּט, לֹא תִפְדֶּי פְּנִים, וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד" (טז, יט) ⇔ "כִּי תַעֲשֶׂה הַיִּשָּׂר בְּעֵינֵי ה'" (שם כא, ט).
 - "כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים" (טז, יט) ⇔ "וְעֵינֵינוּ לֹא רְאוּ" (שם כא, ז).
 - "לֹא תִשָּׂע לָךְ אֲשֶׁר לְךָ עֵץ" (טז, כא) ⇔ "אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִרְעַע" (שם כא, ד).
 - "לֹא תִשָּׂע לָךְ אֲשֶׁר לְךָ עֵץ" (טז, כא) ⇔ "רַק עֵץ אֲשֶׁר תִּרְעַע... אֹתוֹ תִשְׁחִית וְכָרַתְ" (שם כ, כ).
 - "וְיִרְשָׁתָ אֶת הָאָרֶץ" (טז, כ) ⇔ "וּבְיָמֵיךָ מִצֹּר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּ" (שם כ, כ).
 - "כִּי יִמְצֵא... בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (יז, ב) ⇔ "כִּי יִמְצֵא... בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (שם כא, א).
 - "וְהָגֵד לָךְ וְשָׁמַעְתָּ... עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים..." (יז, ד-ו) ⇔ "לֹא נוֹדַע מִי הִפְהוּ" (שם כא, א). [קשר ניגודי].
 - "וְיִרְשָׁתָ הַיִּטֵּב" (יז, ד) ⇔ "וּמָדְדוּ אֶל הָעֵרִים אֲשֶׁר סָבִיבָת הַחֲלָל" (שם כא, ב).
 - "וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ הַהוּא... אֶל שְׁעָרֶיךָ" (יז, ה) ⇔ "וְהוֹרְדוּ זְקֵנֵי הָעִיר הַהוּא אֶת הָעֶגְלָה אֶל נֹחַל אֵיתָן" (שם כא, ד).
 - "וּסְקַלְתֶּם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ" (יז, ה) ⇔ "וְיַעֲרֹפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בְּנֹחַל" (שם כא, ד).
 - "וּסְקַלְתֶּם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ" (יז, ה) ⇔ "וְיָדִינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה" (שם כא, ז).
 - "וּבְעֶרְפֹת הָרַע מִקְרָבְךָ" (יז, ז) ⇔ "וְאִתָּה תִבְעַר הַדָּם הַזֶּה מִקְרָבְךָ" (שם כא, ט).
 - "יָד הָעֵדִים תִּהְיֶה בּוֹ בְּרֹאשׁוֹ... וְיָד כֹּל הָעָם בְּאֶחָדָה" (יז, ז) ⇔ "וְכָל זְקֵנֵי הָעִיר... יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם" (שם כא, ו).
 - "בִּין נָגַע לְנַגַע, דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשְׁעָרֶיךָ" (יז, ח) ⇔ "וְיָעַל פִּיהֶם יְהִיָּה כֹּל רִיב וְכָל נָגַע" (שם כא, ה).
 2. ועי' בגמרא (סוכה נב, א), ששבעה שמות יש לו ליצר הרע, ואחד מהם הוא "שונא". [ושבעה שמות אלו מגדירים את מגוון צדדיו ומרכיביו של יצה"ר, ואת הופעותיו השונות. והם מכוונים כנגד שבע מדרגות של טומאה שהיצר עלול לטמא בהן את האדם (כפי ענין החטא), וכנגדן יש שבעה מדורים בגיהנום להעניש בהם את ההולכים אחר היצר, כל אחד לפי מדרגת חטאו וטומאתו (זוהר ח"ב רסג, א)].
 3. מה שתשובה מיראה הופכת את הזדונות לשגגות ולא מכפרת לגמרי, הגם שסוף סוף עשה תשובה, זהו מפני ששני קלקולים יש בחטא: א) מציאות החטא, שהיא מזיקה ומקלקלת את נפש החוטא (וזה קיים אפי' כשחטא בשוגג), ב) פגיעה בכבוד שמים ע"י המראת פי ה' של החוטא (וזה קיים בעיקר בחטא במזיד). מעתה, כשהחוטא שב בתשובה מחמת יראה, הרי הוא מתקן בעיקר את החלק השני, של המראת פי ה', אך אין בזה שום סיבה שימחק כתמו ותכובס צואת נפשו, שזוהי מציאות רוחנית שנוצרה ע"י החטא, והיא נשארת כמו שהיתה. ולכן הזדונות הופכים לשגגות, היינו שנמחלת ההמראה שבעבירה, אך נשאר פגם החטא, והוא כאילו חטא בשוגג.
 4. על פי מה שנתבאר בהערה הקודמת, גם תשובה מאהבה לא היתה אמורה לנקות את החטא לגמרי, ובודאי שלא להפכו לזכות. ומה שתשובה מאהבה מכפרת את החטא לגמרי, ביאר הרב שליט"א בשיחתו לפרשת כי תצא תשע"ו, דכיון שתשובה היא מהדברים שנבראו קודם בריאת העולם (פסחים נד, א), ועוד קודם שנברא הזמן (שגם הוא נברא בבריאת העולם), על כן היא פועלת בלי להיות כבולה למימד הזמן, ולכן יש בכחה לפעול אף למפרע. ועכ"פ זהו רק בתשובה מעולה, הנעשית מאהבה.
- ומבואר בסה"ק, שרק אצל ישראל מועילה התשובה לתקן את החטא למפרע. אבל אצל אומות העולם, אף שמועילה תשובה, מ"מ אין היא מועילה אלא מכאן ולהבא, להציל מהעונש, אבל אינה מועילה למפרע לתקן את מעשה החטא עצמו, [ע"י "תקנת השבין" לרצ"ה (אות א' ד"ה וזהו) שכתב כן בשם האברבאל והרמ"ע מפאנו, שפת אמת (נשא שנת תרנ"ג), וקובץ הערות עמ"ס יבמות להגר"א וסרמן זצ"ל (סי' כ"א ס"ק כ"ד)]. וטעם ההבדל בזה בין אומות העולם לישראל – ע"י בהערת

לפרשת כי תצא תשע"ו, כי אין כאן מקום להאריך.

ומה שתשובה מאהבה לא רק מכפרת על החטא אלא גם הופכת אותו לזכות – עי' בשיחה הנ"ל (שיחת הרב שליט"א לפרשת כי תצא תשע"ו).

5. אבל רש"י פירש שהכוונה היא לכלל מצוות התורה.

6. הוא המלאך מיכאל (ברכות ד, ב).

7. גחלת (רש"י), והוא כמו "רשפיה" בשי"ן [רשפיה רשפי אש" (שה"ש ח, ו)], כי אותיות זסר"ץ (שמוצאן מן השינים) מתחלפות לפעמים זו בזו (עי' רש"י ומצודות). וכאן התחלפה השי"ן בצד"י. ובמדרש אמרו: "רשפיה – רוץ פה. רצוץ פה למי שאמר דלטוריא על בני" (שה"ש א, ו).

8. הוא מזבח של מעלה, שמיכאל עומד ומקריב עליו קרבנות (עי' מנחות קי, א). [ומה הוא מקריב? יש מי שאומר – נשמותיהן של צדיקים. ויש מי שאומר – כבשים של אש (תוס' שם ד"ה ומיכאל)].

9. מפני שהאש שנטל השרף מעל המזבח "היה אש דשכינה, שהיא אש אוכלה אש (יומא כא, ב), ועל כן לא היה יכול השרף ליטול", למרות שגם הוא עצמו היה עשוי מאש (פרי צדיק, פרשת פקודי אות ד). [ומצינו, שאפילו המלאך גבריאל, שהוא שר של אש הממונה על האש (פסחים קיח, א), כשנצטוו: "בא אל בנינות לזקל אל תחת לפרוב, ומלא חפניך נהלי אש מבנינות לפרובים" (יחזקאל י, ב) – חשש שמא יפנה (ויק"ר כו, ח), וביקש מן הכרוב ליטול ולתת לו, כדי שבינתיים יצטננו הגחלים בידו של הכרוב (רש"י יחזקאל שם)].

10. ומבואר במדרש, שכלי אחד לא הספיק לו, וכשניסה ליטול את הגחלת במלקחת אחת – עדין היה נכוה ממנה! רק כאשר השתמש בשני כלים – מלקחת בתוך מלקחת ("מלקחים") – אז הצליח ליטול את הגחלת (ילק"ש ישעיהו סי' ת"ו). וצ"ע מאי שנא כלי אחד משני כלים, ומהו עומק הענין בזה. וכנראה עומק הענין הוא, שהיו שם שתי בחינות שהבדילו בין מדרגתו של המלאך למדרגת הגחלת. ואשרי העומדים על סוד הענין.

11. עי' רש"י (שמות ז, א) ורשב"ם (שם ובראשית כ, ז), ש"בואה" היא מלשון "ניב שפתים" (ישעיהו נו, ט), והוא לשון דיבור. [אך עי' אב"ע (שמות שם) שחלק על כך].

12. אולי לא נרדף במשך כל הזמן הזה, שכן בחלק גדול מתקופת נבואתו היו מלכים צדיקים ביהודה – עוזיה יותם וחזקיהו – ואולם בחלק מתקופה זו מלך ביהודה אחז הרשע, ואז כנראה התקיימו הדברים האלו, ש"גוי נתיי למפים" וכו'.

13. חז"ל, הם שמסרו לנו כן להדיא, שישעיהו נהרג מפני אותו חטא קל שחטא בפיו, "דאמר בתוך עם טמא שפתיים אנכי ישב" (יבמות מט, ב). והנה, מנשה שהרג את ישעיהו, לא ידע (כנראה) שעל כך הוא נהרג. ובכל זאת, גם מנשה, דן והורג את ישעיהו בגלל חטא שחטא בפיו (לדעתו של מנשה) – שהיו נבואותיו סותרות את נבואתו של משה רבינו, [כמבואר בגמ' (שם)]. ואולם הגמ' מבארת מיד, שאין שום סתירה בין הנבואות, והכל מיושב]. וכנראה טענתו של מנשה היתה, שישעיהו אמר את הדברים מעצמו, ולא מפי ה' (שהרי הם סותרים לדברי תורה). ואולי רצו בשמים לרמוז בזה לישעיהו לפני מותו, על מה הוא נהרג – על שאמר דברים מפי עצמו, ולא מפי ה'. [עי' רש"י (שם ד"ה נסורה לפומיה) שכתב: "ומשום הכי איענש לנסורי פומיה, משום דקריניהו לישראל עם טמא שפתיים" מדעתו, שלא צוה לו הקב"ה, ולא מחמת תוכחה". ועי' גם "פרי צדיק" (פקודי אות ד') שבאר באופן אחר קצת].

14. ובהו יתורן לשון הרמב"ם, שכתב: "הואיל ורשות כל אדם נתונה לו [להיות צדיק או רשע], ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא" (רמב"ם פ"ו מהל' תשובה ה"א). ודבריו צ"ב, מה פירוש "ישתדל אדם לעשות תשובה"? והלא חיוב גמור הוא לעשות תשובה, כפי שכתב הרמב"ם בפתחה להלכות תשובה: "הלכות תשובה – מצות עשה אחת, והוא שישבו החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". וי"ל, שהחיוב לעשות תשובה הוא רק על המדרגה התחתונה של התשובה. משא"כ למדרגה העליונה – קשה מאד להגיע, ולכן על זה כתב הרמב"ם רק "ישתדל".

[וכעין זה מצינו גם בהל' תפילין, שכתב שם הרמב"ם: "קדושת תפילין גדולה היא... לפיכך צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום, שמצותן כך היא. אמרו עליו על רב תלמידו של רבינו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה או בלא ציצית או בלא תפילין" (רמב"ם הל' תפילין פ"ד הכ"ה). וקשה, אם "מצותן כך היא", שיהיו התפילין מונחות עליו כל היום, למה כתב הרמב"ם "צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום", והרי חובה גמורה היא, שכן היא מצותן. אלא ודאי כוונתו היא, שמעיקר הדין די שניחם רגע אחד בכל יום, ובהו הוא יוצא ידי חובתו. אלא שלמרות זאת, הצורה השלמה והגמורה של המצוה היא שיהיו עליו התפילין כל היום, אך אין זה חיוב גמור, והוא רק ממידת חסידות, כי קשה לעשות כן מכמה וכמה טעמים, שצריך להן גוף נקי, ואסור להסיח דעתו מהן ועוד, ולכן כתב על זה הרמב"ם רק "ישתדל". וכן הוא הגדר במצות תשובה – חיוב על המדרגה התחתונה, ו"ישתדל" על המדרגה העליונה].

15. כמבואר בגמרא (ר"ה יח, א), שרק בימים אלו יכול היחיד לקרוע בתפלה גזר דין שנחתם עליו. [אבל ציבור יכולים לעשות כן בכל ימות השנה].

16. "אני לדודי ודודי לי" – ר"ת אלול. ואמרו, שהמקיים כראוי "אני לדודי ודודי לי", זוכה "לברכה ולא לקללה אמן, לחיים ולא למות אמן, לשובע ולא לרוזן אמן" (ר"ת אלול ג' פעמים).

17. ובהו תירץ הגי"ר איצ"ה בלאזר את השאלה, למה הבינוני שלא עשה תשובה בעשי"ת נידון ביוה"כ למיתה (ר"ה טז, א), והרי עדין הוא בינוני, מחצה זכויות ומחצה עוונות, ומה מכריע עכשיו את דינו לחובה, שלא הכריע אותו לחובה כבר ברי"ה? ועוד, שהרי הקב"ה הוא רב חסד, ומטה כלפי חסד לבינונים (שם יז, א), והיה צריך לזכותו בדין, ולא להכריעו למיתה. ותירץ ר' איצ"ה בלאזר (כוכבי אור סי' ה'), שכיון שבינוני זה לא ניצל את עשי"ת לשוב בתשובה, הרי על זה גופא הוא נתבע, וזה הוא אשר מכריע את דינו לחובה, וכדברי רבינו יונה המובאים כאן למעלה, שהחוטא המתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, ולא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את האפשרות לחזור בתשובה, על זה גופא הוא נענש בעונש בפני עצמו.

18. ומהגר"מ אורחי זצ"ל שמעתי לבאר באופן אחר קצת: הרי מטרת הישיבה בבית הסוהר היא לחנך את האסירים שלא לפשוט. כשתסתיים תקופת מאסרם והם יצאו לחפשי – לא במהרה ישובו לחטא, בזכרם את בית הסוהר, ואת תקופת מאסרם הקשה. ואולם אסיר זה, שיכול היה להמלט מבית הסוהר ולא נמלט, העיד בכך על עצמו, שכלל לא רע לו בבית הסוהר. אדרבה, טוב לו בבית הסוהר! יש לו מיטה לישון, מזונו ניתן לו חנים אין כסף, והוא אינו צריך לעבוד ולפרנס את עצמו. ואם כך – יש כאן כשל חינוכי. האסיר הזה, בתום תקופת מאסרו ישוב לפשוט, כדי לחזור שוב אל בית הסוהר שכה אהוב עליו!... לכן הכהו שר בית הסוהר, כדי שכבר לא יתחשק לאסיר הזה לשוב אל בית הסוהר שנית. (וכך גם בנמשל: מי שאינו שב בתשובה, מעיד על עצמו שהחטא טוב לו וערב עליו. ואם כך יש להענישו בעונש מיוחד, כדי שייבן שלא כדאי להשאיר במצב הזה...).

19. וגם בהלכה מצינו סברא זו. הדנה השוחט והמעלה קדשים בחוץ חייב כרת. ובשוגג – חייב חטא. ובגמרא למדו מפסוק מיוחד, שבשוגג אינו חייב כרת (ובחים קח, ב). ותמהו התוס' (שם ד"ה שוגג), למה צריך פסוק לזה, והרי זה פשיטא שבשוגג אינו חייב כרת. ותירצו: ס"ד אמנא, אי לא מייתי קרבן ליהוי כרת. עכ"ל. וביאור הדבר, שללא חידוש הפסוק היינו אומרים, כיון שבידו לתקן את החטא ע"י הבאת קרבן חטאת, והוא מזיד ואינו מתקנו, אי"כ הפך את שגגתו לזדון וראוי להתחייב כרת כמזיד (מהר"י ענגיל בקונטרס "גבורות שמונים" אות ס"ז ד"ה ועיני עוד תוספות). אלא שלמעשה לא אמרין כן, דחידוש הפסוק שאין זה מזיד ממש עד כדי שיתחייב כרת.

20. כמו שאמרו חז"ל: "יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו... ואלמלא הקב"ה שעוזר לו אינו יכול לו" (סוכה נב, ב). הרי שהקב"ה עוזר לנו במלחמה נגד יצה"ר.

21. כפי שאומרת התורה בפרשת כי תצא: "לא תרצה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם, הקם תקים עמו" (דברים כב, ד). "עמו – עם בעליו. אבל אם הלך וישב לו, ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לטעון טעון, פטור" (רש"י). וכך הוא גם בעניני שמאי. אם אדם מקדש עצמו מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה. אבל אם אדם משאיר את כל העבודה לקב"ה, והוא אינו עושה מאומה – הקב"ה אינו עוזר לו ("חפץ חיים" עה"ת שם).